

Dávid Ferenc és kora.

Irta: Dr. Borbély István.

(Vége).

Súlyosabb volt ezeknél Békés dolga. 1573 januári gyűlés Majláth Margit felperesnek adott igazat, mi ellen Békés a császárhoz felebbezett. Báthory megtagadta a felebbezés továbbítását. Azonban Miksa titkon értesült róla s hívét diplomával lepte meg, mely őt Fogaras birtokában megerősíté. Most már többé nem lehetett kételkedni abban, hogy kard fogja eldönteni a hatalmi kérdést. Őszig Alvinc, Enying s Fogaras Báthory kezébe kerültek. A két fél között hát vér folyt s hogy a vér ne nélkülözze a törvényes alapot, az októberi meggyesi partiális teljes hatalmat adott Báthorynak Békést megbüntetni s pártját kiirtani.

A következő 1574-ik esztendő mindkét fél fegyverkezésével telt el. Báthoryra vonatkozó emlékeink gyakran emlékeznek Blandrata ténykedéséről, így különösen Paczót Jánossal, Pongrácz Frigyessel és Rueberrel kapcsolatban, miből nyilvánvaló, hogy az udvari orvos a legteljesebb mértékben birta fejedelme bizalmát. Ám, Békés is nagyarányú diplomáciai vállalkozásba fogott. Miután Miksa császár csak úgy volt hajlandó segítséget adni háborúhoz, ha az a török tudtával történik: év végére már ezzel is elkészült. Igaz, hogy ez ígéletben sem Miksa, sem a török részéről nem volt sok őszinteség (az utóbbi helyen 1574. dec. 21-én trónváltzás volt), de a bosszúvágytól égő Békés ezt nem vehette észre. Báthory értesülve lévén ellenfele akciójáról, a külföldi segélyt nem tartotta elég komolynak, ellenben annál nagyobb előkészületeket tett a benső ellenségek megfékezésére. Jellemző, hogy minden intézkedése két irányú volt. Noha Békést akarta sujtani, az unitáriusokat sem kimélte. Miután Faber György 1575 tavaszán Szántó Istvánnak azzal az izenetével tért vissza XIII. Gergely pápa jubileumi zsinat-

járól, hogy a régóta ígért jezsuiták nem sokára utnak indulnak Erdélybe, a fejedelem hát jól teszi, ha az ő munkájuk sikerét előkészíti, — Báthory István nagyszabású unitárius üldözést rendelt el. Előbb felszólította a Dávid-hitet valló unitárius papokat, hogy ha javaikat, hivatalukat továbbra is birni akarják, térjenek „in gremium ecclesiae suae Catholicae“. Csanádi Imre, ki szintén kapott ily felszólítást, Blandratához fordult tanácsért. De Blandrata sem tudott egyebet ajánlani, mint hogy kísérelje meg írásban megokolni hitét. Csanádi most Palaeologushoz és Sommerhez fordult e válasz megszerkesztéséért. Ismerjük Palaeologus „emlékiratát“ Csanádi unitáriusságáról s a fejedelemnek erre adott válaszát.¹ Sehol semmi elnézés. Hiába írt Palaeologus Sulyok Imréhez, a fejedelem proto-notáriusához. Báthorynak az unitáriusok elleni személyes gyűlölete határtalanná fokozódott s a legkiméletlenebb üldözésben részesíté őket. Palaeologusnak is menekülnie kellett; júliusban már Krakkóban volt. Szerencséjére, mert mint Szakmári Fabritius István kolozsvári unitárius prédikátor tudósítá, „a fejedelem sokakat elfogatott s Gyulafehérváron börtönbe záratott“.

Julius 9-én megtörtént a szentpáli ütközet. Békés csatát veszített s megszűnt Báthory politikájára nézve tényező lenni. Erdély történetében új korszak kezdődött . . .

Szomorú igazság, hogy a császári főnhatóság alól kiszabadult független erdélyi fejedelemség a kolozsvári vérnapon fogant meg. Mert a győztes Báthory uralmát ellenségeinek kiirtásával kezdte. Hány Dávid-hitű volt a 43 kivégzett s 34 megcsonkított között, nem tudjuk. De fennmaradt emléke annak a rendeletnek, mely szerint a fejedelem Kolozsváron „a pártosok marháit keresetét minden embernél“. Ugyanitt gyűltek ítéletre a rendek s itt hajtottak végre a büntetések is. Teljes joggal jegyzé meg Jakab Elek: „Kétség felett áll, hogy a vérbírósgot gyakorló országgyűlésnek Kolozsvárra, Dávid F. híveinek e nagy központjára hirdetésének ama politikai és lélektani kettős indító oka volt, hogy annak szörnyjelenetei az erős unitárius érzületű lakósokat megfélemlítsék, ellenállási szellemét megtörjék és hogy a fejedelem — amint mondotta — visszaretentő példát adjon a székelységnek, mely Dávid Dávid F. vallásához lelkesülve ragaszkodott“.² Azonban a legret-

¹ Az erre vonatkozó okleveleket, valamint Dávidnak Palaeologushoz és Sommerhez való viszonyát igazoló adatokat külön tanulmány keretében fogom közzétenni.

² *Jakab E.*: Kolozsvár története, II. köt. 205—206. l.

tentőbb csapásoknak is egyszer vége szakad: az unitáriusokra rövid ideig tartó néhány jó nap várakozott.

Történt ugyanis, hogy Valois Henrik lengyel király 1574. június 18-án trónjáról megszökött. A gazdátlan korona egyszerre több várományost teremtett, kik közül Miksa és Báthory István voltak a legszámottevőbb jelöltek. A királyválasztás első kísérlete alkalmával (1575. májusban a stenzyci országgyűlésen) szervezetlen pártja miatt Báthory kisebbségben maradt. A szeptpáli csata után főleg Blandrata György és Berzeviczy Márton közbenjárására akkorára növekedett pártja, hogy az összes lengyel köznemeseket hívei között találjuk. Így esett meg, hogy a nemesség óriási többsége, élükön a Zborowskiakkal és Zamojszki Jánossal, december 14-én Jagello Anna kir. hercegnőnek s kijelölt férjének, Báthory Istvánnak ajánlották fel a lengyel koronát. Ám, két nappal előbb a szenátorok, főpapok, vajdák, várnagyok és a köztársaság főméltóságainak többsége, élükön a gnezdai érsekkel, a császárt kiáltották ki királlyá.¹ Két király közül azé lesz a korona, ki azt előbb fejére teszi. Megkezdődött hát a párthívek toborzása. Báthory agitációi Erdélyből indultak ki. Legelőször is uralkodói politikájának adta fényes bizonyágát: Békésnek nemes ellenfélként azt izente, ha meghódol, barátságába fogadja. Erre azért volt szükség, mert Miksa kiméletlenül üldözni kezdé a szerencsétlen főurat. Ez időtájt röppenhetett tova hír szárnyával híres mondása: hármat tartott meg Isten magának — semmiből teremteni, jövendőt előre tudni és a lelkiismereten uralkodni. S hogy a szálló íge ne nélkülözze a valóságot, 1576. január 28-án a meggyesi országgyűlés végzései közé iktatta: „Könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik Dávid Ferenc válásán vannak, hogy Dávid Ferenc superintendensük legyen és ha ő meghal vagy pedig betegségek vagy mi egyéb okból mutálni kelletnék, mutálhassák és mást substituálhassanak, eadem auctoritate; csakhogy a religio dolgában semmit ne innoválhasson, hanem amiben találtatott, azon állapotban maradjon“. A még sajtó sebek gyógyító írja akart lenni e határozat. A Békésnek megkegyelmezni hajlandó Báthory ime felekezeties elfogultság nélkül támogatja az oly sokat üldözött Dávid Ferencet és híveit!

Valóban az elismerés csodálatával kellene fogadnunk e pár-

¹ Szadeczky L.: Békés Gáspár, 74. l. A király választás történetét szintén Szadeczky írta meg terjedelmes és okmánytárral ellátott monografiában.

tatlan nagylelkűséget, ha egy — s nem régen előkerült — tény távol nem tartana tőle. A lengyel király választásnak a napjaiban Báthory gyakori levélváltásban volt a Rómába zarándokló magyarok gyóntatójával, Szántó Istvánnal. Még az elmúlt 1575. év őszén írta a jezsuita páter, hogy „a pápa és a bibornokok az ő hitbuzgalmától várják, hogy Erdélyt a róm. kath. vallásnak visszanyeri“. E jó véleményt megzavarta a lengyel trónért folyó küzdelem. Említve volt, hogy Miksa is aspirált; most hozzátehetjük, hogy az ő ügyét Bécsből főként Ernő és Ferdinánd főhercegek intézték, kik evégből kikérték a szentszék támogatását is. Igen érthető, hogy e vetélytársak minden módot és alkalmat fölhasználtak Báthory gyalázására. A többek között azt híresztelték róla, hogy az unitáriusok (t. i. Blandratáék) segítségével igyekszik trónra jutni; valószínű hát, hogy uralmát is az ő javukra fogja fordítani. Főlemlegették legújabb intézkedéseit is. Szántó, kit mélyen sértett az alaptalan rágalom, emlékirattal védte Báthoryt a szentszék előtt. Egyszeres-mind azonban arra is volt gondja, hogy figyelmeztesse Báthoryt: „Blandratát csak azon föltétellel tűrje meg udvaránál, ha a római egyház kebelébe ünnepélyesen visszatér; mert különben amint János Zsigmond alatt az erdélyi nemességet megmetyelyezte, ugyanerre fog törekedni Lengyelországban is; és ha az ő orvosi tanácsát veszi igénybe, a mérgezés veszélyének teszi ki magát“. A fejedelem helyett Báthory Kristóf válaszolt Szántónak, tudósítván, hogy „a katolikus restauratio megindítására Erdélyben a viszonyok a legkedvezőbbek“. Ime az ok, amiért Báthory István vallásos szabadelvűségét, valamint azt az őszinteséget, mellyel Dávid Ferencet superintendensi állásában törvényesíté, — nem vehetjük komolyan s főként nem elismeréssel.

A megválasztatást hírül hozó lengyel követség 1576. február 8-án érkezett Meggyesre. „Ez nap Báthory lengyel királlyá választása ünnepélyesen kihirdettetett“. Nyomban utána helyetteseül vajdának feleskették Báthory Kristófot, ki mellé generálisul a Békéstől elpártolt egykori testamentumos Hagymássy Kristófot adták.

Noha névleg István tovább is megmaradt fejedelemnek, Erdély tényleges ura ezentul Kristóf lett.

Báthory Kristóf uralkodását Dávid életében nem zavarták politikai viszályok. Ki előbb leginkább zavargott, Békés Gáspár, 1576. derekán kedves ember Báthory István előtt s a bekövetkező év Berzeviczy Márton, Wesselényi Ferenc, Gyulai Pál, Báthory György,

Bornemissza János és Békés Gábor között mint a lengyel király „factotumát” találta. Noha a pápai nuncius arról emlékezik, hogy unitárius hitét ekkor sem hagyta el, semmi jel nem mutatja, hogy egykor együtt szenvedő barátjával, Dávid Ferencsel, továbbra is tartotta volna összeköttetését.

Dávid életéből három év eseményeinek elmondása van még hátra. E három év a reformátor tragédiájának szomorú befejezése. Folytonos üldözés, majd személyi kínzás, hogy végül börtönbe zárással némuljon el . . .

Ha eddigi munkámban éreztem akadályokat, hát itt igen; mert arról győződtem meg, hogy, ellentétben a régi historiaírással, egészen új nézőpontból kell vizsgálnom az eseményeket. A Dávid Ferenc iránti kegyelet életíróit e három év áttekintésekor nagy ellenmondásba sodorta. Fölvették, hogy Dávid és egyháza ugyanegy voltak, következőleg Dávidban az unitárius statust sujtotta Báthory Kristóf; minthogy pedig Blandrata és Hunyadi Demeter sértetlenül maradtak eddigi hitükben s csak Dávid íteltetett el: Blandrata és Hunyadi árulók, nemcsak, de egyszersmind vádlók is voltak. Ez érzékeny momentum a legfélszegebb részrehajlást váltotta ki. Pedig az elfogulatlan történetírónak okvetlenül észre kell vennie, hogy Dávid elítéltetése mélyen fekvő okok következménye; valamint, hogy Blandrata és Hunyadi Demeter nem az unitárius egyház árulói valának. Hiszen a következmények igazolják, hogy a status létezése a körülményekkel való megalkudni tudáshoz volt kötve. Ha az összes unitáriusok Dávid mellé állanak, könnyen valamennyiüket elsöpri a fejedelmi önkény s a kálvinista fejedelmek fanatikus vallásüldözése. Míg a megalkuvás, a taktika, noha megbecsülhetetlen drága áldozat árán: megmentette az egyházat. E tény — igaz — még szomorúbbá, még fönségebbé teszi Dávid Ferenc elbukását; de legalább igazolja a régen porladó szereplőket. S a történetírásnak magasztos kötelessége az igazság kiderítése által igazságot szolgáltatni!

Említve volt az a csalárd viszony, mely a lengyel trónért folytatott küzdés idején Báthory Istvánt unitárius-barátnak tüntette fel; s már akkor megjegyeztem, hogy a barátságának őszinteségét teljes mértékben kétségessé tette a jezsuitákkal való levelezés előkerülte. Most, hogy immár elnyerte a lengyel királyságot, valamint családját Erdély trónjára emelte, Báthory István titokban arra szólítja föl Kristófot, hogy mielőbb írta ki Erdélyből az eretnekséget. E

fölszólítás nem sokkal kelt trónfoglalása után. Báthory Kristóf, ki katolikus környezetben, gyakran rejtegetett papok támogatásával nyerte neveltetését, szívesen hajlott e buzdításra. Hiszen neki is régi vágya volt őseinek hitét még egyszer megerősödvé látni. Ezért 1576. május 20—26-án Kolozsváron országgyűlésileg kimondatá: „Miért-hogy ezelőtt való articulások tartása szerént megengedetett, hogy az Dávid Ferenc vallásán valóknak superintendensek legyen, itt Kolozsvárott vagy Tordán az ő hitén való papoknak convocatiót tehessen, de a kik Alesius Dénes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa, hanem Alesiusnak az övéi között régi authoritása megmaradjon“.

E végzés halálos csapás volt a magyar unitárizmusra. Noha kétségtelen, hogy Kolozsvár s Aranyosszék vidékén igen sok követője volt Dávidnak, az egy Istent imádók zöme a mai Székelyföldön, valamint a Nagy Alföldön és Dunántúl lakott.¹ Már most, ha csak Kolozsváron és Tordán gyűlhetek össze a lelkészek, igen természetes, hogy távol vidékeken lakók az egyház közigazgatásában nem vehetvén részt, sem kellő gondozásban, sem kellő ellenőrzésben nem részesülhettek. Nagy megütközést keltett e végzés, miné! csak az egyház jövőjéért való aggodás volt nagyobb. Az előljáróknak észre kellett venniök, hogy statusok sorsa veszélyben forog.

Mihelyt kétségtelen bizonyosságúvá lett a hir, hogy a partialis végzése a legszigorúbb ellenőrzéssel fog végrehajtatni: a Nagy Alföld és Dunántúl unitárius eklézsiái Erdélytől különváltak s szervezetileg önállósultak, Karádi Pált választván superintendensül. Ez egyházkerület Dávid unitárizmusát vallotta s emlékeink szerint Blandratáék sociniánizmusának közöttük nem vala követője.

Ám, sokkal rosszabb volt az erdélyi unitárius egyházkerület sorsa. Mióta a szász lutheránusok közül kiváltak a magyar lutheránusok, Erdély egyházügye általánosságban csak két statusra oszlott: szászra és magyarra. A szászok megmaradtak eredeti hitükön; a magyarok (s velük a székelyek) előbb lutheránusok, majd kálvinisták, végül unitáriusok lettek. E helyzet először Báthory István

¹ Az unitárius egyház történeti földrajzáról kitünő munka *Kanyaró* Ferencnek második átdolgozása műve: *Unitáriusok Magyarországon, Kolozsvár, 1891.* Emellett nem nélkülözhető az első kidolgozás sem, mely a *Keresztény Magvetőben* jelent meg 1888–89-ben „Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben“ címen.

megválasztásakor változott meg, amikor a politika mélyen belevágott a vallás területébe. Ekkor separálódtak a Békés – Dávid-párti magyar protestánsok külön statussá. Alesius a másik magyar protestáns párt superintendense volt. Minthogy pedig a dogmák még nem voltak elég szilárdra kijegecedve, Alesius superintendenciája alá egyaránt tartozhattak lutheránus, kálvinista és sociniánus magyarok. Békés sorsának jobbra fordultával egyedül Dávid Ferenc maradt híveinek vezére.

A statusmentés elképzelhetően nagy gondot adott volna még akkor is, ha valamennyien tömörülhetnek e cél érdekében. Csakhogy ezt tenni éppen Dávid Ferenc miatt nem lehetett. Kinek élete az igazság törhetetlen kereséséből állott s egyéni meggyőződéseit nem áldozta fel semmekkora anyagi előnyökért: ezúttal sem volt hajlandó meghátrálni a hatalmi erőszak elől.

Míg így borult az egyház ege, Báthory Kristóf öntudatosan haladt a reakció útján. Im már nemcsak fejedelmi udvarába, de Dávid Ferenc városába, Kolozsvárra is betelepítette a jezsuitákat. A Ferenc-rendiek klastroma újra megélénkült az ellenreformáció előharcosaitól. A város érzelmeit élénken visszatükrözi a tanácsnak 1577. szept. 1-ki határozata: „A klastromban ismét elkezdődtek a bálványozások. Minthogy ez napról-napra erőt vesz, amiből romlás és veszedelem következik s az Isten haragjának fölgerjedése: ezért a bírót tanácsával kéri, hogy erre legyen nagy gondja, vegyék elejét s ha szükség, a bíró személyesen találja meg a fejedelmet s a bajt távoztassa el; ha pedig ő kegyelmek országgyűlés tartását látják szükségesnek s ő nagysága meg nem engedné, az országot is meg kell érte találni“. Úgy látszik, hogy a fejedelem nem volt hajlandó kedvelt papjait elűzni, mert az ügy októberben (12—25) országgyűlés elé került. Kolozsvár a partialistól elégtételt kapott, mert azt végezték, hogy „A religio dolgában a régi articulusok szerint nagyságod minden rendeket tartson meg és oltalmazzon meg fejedelmi méltósága szerint“. Hanem e végzés csupán Tordai Sándor András (kit az év elején elhunyt Alesius helyére június 2-án Enyeden választottak a magyar egyház püspökévé) superintendenciája alá tartozókra vonatkozott.

A jezsuiták és unitáriusok elleni védekezés más végzést is szült, melynek intenciója a magyar protestánsok tömörítése, szervezése volt. Eszerint „Tordai Andrásnak mindenütt autoritása legyen az országban járni, minden helyeket vizitálni és mindenütt az ő

vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, reprehendálni és sinatot tenni, sőt a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo, aki lehetséges, az ő sententiájára vonni, de ne erőszakkal, a más félének pedig, Dávid Ferencnek mint ennekelőtte is, most is csak Kolozsvárt és Tordán legyen szabad zsinatot tenni és a más confession való egyházi személyeken semmi jurisdictioja ne légyen, hanem csak az övéin“. Már azzal, hogy Tordai választatott püspökké, Dávid s Császmái dogmatikus ellenfele, az unitáriusok sokat veszítettek. Most e végzéssel az egyház elleni támadások tetőfokra hágtak.

Blandrata és Dávid egyszerre határozták el közzsinat tartását, melyen a védekezés módját megtanácskozzák. Állítólag 322 pap gyűlt össze 1578. márciusában Tordán. Ismeretlen ok miatt Blandrata nem jelenhetvén meg, az elnöki funkciót Dávid Ferenc végzi. Ezzel aztán minden határozatuk előre meg volt pecsételve. A történetírás még nem vizsgálta kellő részletességgel e zsinat körülményeit s így homály fedi az okokat, melyek következtében a védekezésnek ily kétséges idején a legszabadabb szellemű megállapodásokra jutottak. Dávid jelleme bizonyára sok mindent megmagyaráz. Semmi kétségünk abban, hogy ragyogó szónoklatával ezuttal is elbűvölő hallgatóit; ő lehetett a határozatok proponálója is. Mindazonáltal érthetetlen a körülményeknek ennyire figyelemre nem méltatása! A rendeknek összes előbbi törvényei büntetés fenyegetésével tilták az innovációt — és Dávid Ferencék mégis kimondották a communis profetiát, mely „megszabadít minden lelkeszt az ország törvényeiben levő veszélytől, hogy t. i. ne nevezetthessék újítónak, ha olyan dolgok felől vizsgálódik, amelyek a közzsinaton még nyilvánosan nem tárgyalattak és el nem döntettek“. A szabadvizsgálódás főséges elve rejlik e communis profetiában; oly elv, mely lényegét alkotja a protestántizmusnak s mely mégis csak az unitarizmusban tudott megvalósulni!

A tordai zsinat nem elégedett meg csupán oppositioval. „Az egyház közönséges hitvallása megállapított; a kisdedek keresztelése megszünteteti“. Még csak Melius idejében keltett ily nagy megütközést Dávid Ferencnek Serveto-féle dogmatikája. Tordai Sándor András s a jezsuiták egyaránt nagy elítéléssel fogadták. A más nézetűek zsidózást kezdtek látni ez unitárius tanokban.

Előbb bőven ismertettem Serveto Christológiáját s kimutattam, hogy az ő rendszerében minő helyet foglal el Krisztus. Azok

véleménye, kik Dávidot judaizánsnak mondták, főképen e rendszer nem ismerésén alapult. A végső következmény ez volt: a római katolikusok, lutheránusok és kálvinisták szerint Jézus Krisztus valóságos Isten; az antitrinitáriusok szerint nem az. Mint-hogy pedig a zsidók sem ismerik el Krisztus Istenségét, következik, hogy akik ezt vallják, zsidók vagy legalább zsidózók. A zsidózó elnevezés akkor távol állott e szó mai jelentésétől. Dávid Ferenc korában azokat jelölték eképen, akik elég bátrak voltak Jézus Krisztus személyét vizsgálódás alá vonni. A Dialysisben Stancaró, ennek leveleiben Dávid még akkor zsidó névvel volt illetve, mikor az erdélyi protestántizmus csupán a lutherséget ismerte.

Az elnevezések gyakran gyűlöletesebbek a fogalomnál, melyet jelölnek. Így ezuttal is. Nem csupán a trinitáriusok, de a sociniánus antitrinitáriusok is tiltakoztak ellene. E tiltakozásban találkozott Blandrata Tordai Sándorral s a jezsuitákkal.

Már most tekintsük át a körülményeket. Az országgyűlés büntetést határozott az innovatorokra; Tordai Sándor András s a jezsuiták várva-várják az alkalmat, melyen a gyanítható főinnovatorot, Dávid Ferencet s vele együtt követőit a fejedelem előtt bevádolhatják: s ime a tordai zsinaton maguk Dávidék árulják el magukat. Nem maradt hátra ezek után egyéb, mint kettő között választani: az antitrinitáriusok vagy Dávid sorsára jutnak, vagy pedig sorsára bizván Dávidot, megmentik a marosvásárhelyi gyűlésen törvényesített unitárius egyházat. A pillanat, melyben az alternatívában választani kellett, veszedelmesen közelgett. E választást Serveto s Gentile példája tette aggasztóan nehézé.

Blandratáék bizonyára tüzetesen megfontolták a lehetőségeket s számoltak a rájuk háramló felelősséggel. Szerencsés fölfedezések egykor talán megörvendeztethetnek e válságos helyzet részleteinek megvilágosításával. Ma ebből is csak keveset ismerünk. Nem tudjuk, kinek tanácsára, minő remények között, hol határoztak. A megállapodás az volt, hogy Blandrata vezérségével a sociniánus antitrinitáriusok különválnak s különválásukat haladéktalanul bejelentik az országgyűlésnek, azzal a hozzáadással, hogy ők a János Zsigmond alatt törvényileg elismert jogi alapon állanak. Ezzel saját „unitárius“ felekezetük létezését biztosították. Ha csak ennyit tesznek, talán rájuk mondhatjuk a „cserbenhagyó“, „gyáván meghátráló“ stb. elnevezéseket, mikkel Kénosi Töser, Jakab Elek, Kanyaró s mások a legújabb időkig illették. Azonban

— s erre az egész 1578-ik év bizonyosság — ők Dávid Ferencék megtérítését is elhatározták. Épen ez az a momentum, mely engem annak föltevésére indított, hogy Blandrata pártja kezdetben nem akarta kiszolgáltatni Dávidot; meggyőződésem az is, noha ezt igazolni nem tudom, hogy e nemes elhatározás proponálója az a Basilius István volt, kinek higgadt mérsékletét, bölcs megfontolását, egyben öntudatos unitáriusságát egykor maga Dávid Ferenc is nagy elismeréssel említette.

A tordai zsinat után másfél hónap múlva összegyűlt a kolozsvári országgyűlés. Ha kétségünk volna az iránt, hogy a rendek valóban komoly rettegéssel hallák Dávidék innovatioját, hát a törvényhozás 1. pontja minden kétségünket eloszlatja. Mint a század végén a róm. katolikusok, ezuttal a magyar protestánsok az ország épségét féltették e „hallatlan és káromló innovatiótól“, hiszen kik e hitet terjesztik, „az Úristennek reánk következő nagyobb ostorát és büntetését ingerlik“. Ezért utasítják a fejedelmet, hogy „minden haladék nélkül hivassa elő az innovator“ és kellő számú tanácsurakkal meginquiráltatván, „priváltassa és remo-veáltassa ab officio“.

E határozat immár csak Dávidékat érinté. Blandratáékat előbbi megállapodásuk védte e törvény ellen. A meggyanusítottak az év derekán zsinatban tiltakoztak s hogy saját igazságukat ismételten bizonyítsák, hittételeiket újból átvizsgálták. E gyűlésükről Bikfalvi Imre tudósítá Blandratát, ki rögtön levelet írt Dávidnak s arra kérte, óvakodjék új tanait terjeszteni, mert ha a fejedelem meghallja, kettőjük közül az egyik elveszti állását. Egyben 30 antithesisben kísérle megcáfolni Dávid új tételeit. Dávid *Libellus parvus* címen felelt azokra, föntartván minden előbbi állítását.

Idő múltán mind szélesebb körben terjedt a hír a két főantitrinitárius tárgyalásairól s úgy látszik, a valóságot hamis mendedmondák zavarták, mert emlékeink olyan dogmákat tartottak fenn, melyekről bár akkor más volt a közvélemény, ma kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Dávidhoz semmi közük. A rendek ingerültsége is fokozódott; tán ideirányították a fejedelmi figyelmét is, mert Blandrata arra hívta föl Dávid Ferencet, a püspököt: jelölne meg papjai közül néhányat, kik magukra vállalva az innovatorvázat, a fejedelem által rájuk rótt büntetést elviselendik. Ezáltal a sokirányú gyanúsításokkal megzavart béke helyre fog állani. Ám ez ép oly körültekintően eszélyes, mint esetleg igazságtalan aján-

jatot az igazságkereső Dávid Ferenc ridegen elutasította magától. Blandratának éreznie kellett, hogy ki mellett a főhatalomnak nincsen egyetlen védő szava, erkölcsileg megközelíthetetlen magasan áll. Fájdalom, Erdélynek azon ingatag jellemű korában, melyet János Zsigmond szabadszelleme s Báthory István rendteremtő uralkodása után a zsarnok Báthory-ivadékok fejedelemsége jelöl, a tiszta jellem csak arra való volt, hogy a rajta esett folt annál kirívóbban lássék!

Blandrata még ekkor sem adott föl a reménnyel, hogy Dávidot a törvénytiszta határok közé visszatérítheti. 1578 november 14-re Kolozsvárra hívta kora híres theologusát, Socinus Faustust s saját költségén Dávid házánál szállásolta el, utasításul adván, hogy minden módot és alkalmat használjon fel a superintendens megtérítésére; egyben vállalkozása sorsáról öt időközönként tudósítsa. Blandratának e cselekedeteiről a legkülönbözőbb vélemények olvashatók az utókor íróinál s majdnem valamennyi egyezik abban, hogy a fejedelmi orvos titkos kémül használta fel az idegent. Én ily határtalan cinizmust nem tudtam észrevenni a tényekből. Hiszen ha Blandratának csak az lett volna szándéka, hogy Dávidot ellenségeinek kiszolgáltassa, hát akkor nem kellett volna annyi előkészületet tennie evégből. Elég, ha az első gyanúsításnál óvatosan félreáll.

Azonban a sikertelen fáradság minden jóakarotnak végét szakítja. Már több hónapja Kolozsváron volt Socinus, érveit is úntalan elismétlé; tisztán állott már a kettőjüket elválasztó különbség is: Dávid Ferenc tántoríthatatlan. Mintha mi sem történt volna, egyetlen kijelentését sem módosította. Közben kór gyötré. Fel van jegyezve, hogy kólikája ez időtt nagy fájdalommal kínozta. Talán a közeli halál sejtelve is segített edzeni lelkierejét, ha már a testi erő kezdi elhagyni. Egyéb baj is sújtotta. A városi tanács a prédikátorok fizetését az ő esperesi jövedelme rovására emelte.

E sok csapás között vejen kívül nem vala senki támogatója, mert Békés, kinek nemrégén levelet írt, válaszra sem méltatta. Mily nagy lelki megtörésre enged következtetni azon elhatározása, melylyel Blandratához fordult. Mint sok más írás, ez sem maradt ránk; csupán másolatban bírjuk néhány sorát: „Nem teszem fel rólad, hogy kegyetlenebb légy hozzám, mint Kálvin volt Servetohoz, vagy amilyennek óhajtottad, hogy ő hozzád legyen“. Blandrata tüstént válaszolt: „Ha gondolkozásmódodat meg nem változtatod s isme-

retes tanaidat el nem hagyod, az első országgyűlésen mint innovator, kárhóztatni fogsz és elítélnek“.

E válasz megrettenté Dávidot. Terjesszék egyházuk néhány papja elé a vitás tételeket, — írta vissza — azok határozata legyen mindnyájukra kötelező. A választott 10 pap nem érzé magát illetékesnek ítéletmondásra s generalis congregatio elé utalta azt. Blandrata jól tudta, hogy az innovatioellenes törvények nem engedik meg e communis profetiát, tehát a törvényekben meg nem állapított dogmákról nyilvánosan nem is vitatkozhatnak. Legcél-szerűbb lesz Dávid tételeit Blandratáék ellenvéleményével együtt a lengyelországi hittudósok elbírálása alá bocsátani; amit majd azok véleményeznek, azt fogadják el közgazságnak. Amíg azonban ezek válasza meg nem érkezett, Dávid Ferenc és papjai szűnjenek meg hirdetni külön dogmájukat. E propositiót egyértelműleg elfogadták s a kedvező ítélet jóreményével mentek át az 1579-ik évbe.

Nem részletezem e szomorú emlékezetű év eseményeit.¹ Mindaz, mi ekkor történt, természetes következménye volt az előzményeknek. Híre kelvén annak, hogy a lengyel papok el fogják ítélni Dávid thesiseit, 1579 február 24-ére Tordára Dávid zsinatot hívott össze s azon magasztos kijelentéssel, hogy „a világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradsz“ — megszegé Blandratával kötött egyezségét; papjait az unitárius tanok terjesztésére útasította s általában hüen multjához, széttépte a század kötelékeit, hogy mint a szabadvizsgálódásnak vagy saját kifejezése szerint a communis profetiának martirja, életével áldozzon meggyőződése oltárán.

Nem lep meg, hogy az önbizalmú cselekvésnek e látványa elleneit gyors cselekvésre indítá. A szószéktől való eltíltás, letartóztatás, ideiglenes kihallgatás, majd pedig országgyűlés elé állítás következtek sorra, mígnem a június 1—3-iki gyulafehérvári partialis örökös fogságra ítélte. Az utolsó kihallgatások az egyházmentésnek megdöböntő munkájára vetnek világot. A szakítás Dávid s Blandratáék között a február 24-iki tordai zsinat után végleg elkövetkezett. Most már többé lehetetlen volt békés kiegyezésre gondolni; sőt, mert a pertrakta egy évnél tovább tartott, a fejedelem előtt

¹ Dávid életének részletes rajzát pontos bibliográfiával, oklevelekkel s bő terjedelemben „*Dávid Ferenc életrajza*“ címen fogom közre adni. Jelen dolgozatom e könyvhöz való részlet-előtanulmány.

Blandraták is kezdtek gyanuba esni. Ez a helyzet tette Dávidnak antitrinitárius elieneit az ő vádlóivá. Mikor a jóakarát elfogy, megnyílnak a rágalom forrásai. Átlagos emberi gyarlóság vett erőt a socinianusokon. Mintha soha nem fűzte volna őket semmi egymáshoz, oly képtelen rágalomokkal vádolták Dávidot. Hamis híreket terjesztettek róla, állításait elferdítették, érveit nem vették figyelembe. Karádi Pál s az Alföldvidéki unitáriusok dorgáló leveleikkel élénk világot vetettek e hűtlen viselkedésre . . .

. . . Ismételjük-e a vég gyászos emlékeit? Elmondjuk-e a már ekkor szélütötte béna végső erőfeszítését, a könyörületes Trauzner Lukács önfeláldozó készségét? Szavunk elhal a lármában, melyet Hunyadi Demeter, Eppel János, Eppel István, Bonus Lukács s Blandrata — a régi pajtások — tiltakozása üt. A hosszú s kínos gyulafehérvári gyűlésen Dávid minden barátja redukálja szabadelvűségét. Blandrata az első, ki nyíltan bevallja, hogy egyháza biztosítása végett teszi ezt; követte őt Hunyadi Demeter, a múlt hónapban választott új plebánus ötven társával. Dávid egyedül maradt. Kimondatott már az is, hogy életét csak elveivel válthatja meg. Elérkezett hát a pillanat, melyben meglátszik hitének ereje. Emlékszünk, hogy Egri Lukács hasonló helyzetben elfogadta a „törökbékét“. Dávid lelkében nagyobb volt az igazság ereje. „A pápák kardja, a kereszt s a halál képe, — semmi sem fogja az igazságot útjában feltartóztatni“ — mondja s meghal 1579 november 7-én a dévai vár börtönében.

Összefoglalás.

Dávid Ferenc jelentősége az emberiség történetében.

Dávid Ferenc a XVI. században élt; egy olyan korszakban, amelyben Magyarországot a török s a német pusztította. Mindjárt a század első negyedében történt a szomorú emlékezetű mohácsi csata, hol az ország színe-java elesett. 1540-ben a török elfoglalta Budavárát s így hosszú 150 esztendeig megszűnt létezni az egyseges magyar haza. Ehelyett a dunántúli területen s a Felvidéken a német; a Duna, Tisza közön a török uralkodott: a magyarságnak egyetlen biztos menedéke Erdély volt. A németnek is, meg a töröknek is adót kellett fizetni. Ez időben a mágnások, a főurak nem fizettek adót, ellenben a jobbágyok voltak kötelesek ezt tenni. Igen ám, ha még csak ez a kötelesség hárult volna a földműves

népre. Azonban a rendes állami adón kívül meg kellett fizetni a földesurnak járó hasznot; a papoknak is kellett adni dézsmát. A jobbágyoknak nehéz volt a sorsa, ez a sokféle fizetség arra kényszerítette, hogy éjjel-nappal a legkitartóbban munkálkodjék. Ha már dolgozik, legalább meg lenne a várt eredmény! A szegény ember sorsa csupa csalódás. Mikor legszebb a vetés, seregek gázolták végig azt; mikor a mezei munka következett, hadba hívták. Vegyük ehhez még azt, hogy bármily gazdag termés idején sem lehetett több a jobbágyé annál, amennyit meg tudott enni.

Ez a súlyos helyzet előbb a szerencsétlen jobbágyok lelkében ébresztette föl a nagy kérdést: vajjon miért ilyen a világ sora; vajjon miért rónak minden megpróbáltatást csak a szegény emberre; vajjon miért sújtja Isten a szegény embert? Ez volt az a nagy kérdés, amire e századnak minden nemesen érző szíve, minden komolyan gondolkozó elméje feleletet keresett. Szinte egyértelműleg jutottak arra az eredményre, hogy Isten haragjának az ember gonoszága az oka. Ennélfogva a papokra, tanítókra várt a nemes hivatás, megjobbítani az emberiséget. Hivatásukat elismerésreméltó buzgósággal végezték.

Munkájukban ezt a rendet tartották: előbb megismertették az embert Istennel, aztán fölébresztették az ember lelkében a vágyat Istenhez közeledni. Csakhogy a jószándék elé sok akadály gördült. Az egyik azt mondotta, hogy az Isten három, a másik azt, hogy négy; az antitrinitáriusok azt vallották, hogy csak egy az Isten. Más baj is volt. Vajjon meg fogja-e bocsátani Isten az emberek bűneit s elveszi-e a csapásokat? Hiszen — mondották — *akkor*, réges-régen is, nem az emberek jó cselekedeteiért szűnt meg haragja, hanem mivel az ő fia, a Jézus Krisztus megváltotta e világot. Az egyik párt azt hirdette, hogy nem a jócselekedetek fognak minket üdvözíteni, hanem Krisztus érdemei, ennélfogva Krisztust, mint megváltónkat, imádni tartozunk; a másik párt szerint Isten csak úgy bocsát meg nekünk, ha mi magunk megjavulunk. És még száz meg száz ilyen kérdés merült föl. A kétségbeesett ember igazán azt sem tudhatta, mit tegyen, hogy üdvösségét visszakapja. Imádkozzék: de kihez? Istenhez vagy Krisztushoz? Dolgozzék: de mit ér a dolog, ha nem azért üdvözülünk, mert dolgozunk, hanem azért, mert Krisztusnak érdemei elég hatalmasak evégre.

A lutheránusok és kálvinisták jártak elől e kérdések felapró-

zásában. Melius Juhász Péter debreceni kálvinista püspök minden erejét arra fordította, hogy a szentháromság létezését bebizonyítsa. Valóban nagy tanulmányok alapján, éles elmével védelmezte állításait. De hát mire való volt mindez; mit ért tudni azt, hogy mi az a lényeg s a járulék; hogy milyenek az angyalok; hogy az örök életre minő módon támadunk fel; általában mit ért minden okoskodás, ha nem tudta megvigasztalni a szomorkodókat, ha nem tudta elcsöndesíteni a lélek háborgásait? Aztán meg mit használt az, hogy a nyomorai miatt kétségbeesett embert eltiltották az ő Urától, Istenétől, mondván, hogy Istenhez senki nem közelíthet, ha csak nem Krisztus által. Mily rettenetes gondolat rejtett e mondasban! Hát már az Isten is oly úr lett, ki nem akarja közvetlenül meghallgatni az ő egyszerű, elgyötört, vigasztalan teremtményét?

Ekkor lépett fel Dávid Ferenc. Maga volt római katolikus, lutheránus, kálvinista; megpróbálta üdvösségre sóvárgó lelkét e felekezetek tanításai szerint kielégíteni. Nem nyert kielégülést sehol. Ekkor, tanulmányozván a külföld nevezetesebb antitrinitáriusainak, főként Servetonak munkáit, hozzálátott unitárius hitelveinek hirdetéséhez.

Munkája a következő volt. Kimondotta, hogy Isten csak egyetlen egy s aki hozzá el akar jutni, közvetlenül, közbenjárók nélkül teheti ezt. Ezzel az oly hosszú időn át mostoha sorsban levő embereket Atyjukhoz, az egy önmagától való örök Istenhez bocsátotta. Aztán azt tanította, hogy ezt az egy Istent kell imádnunk, nem pedig Krisztust, minthogy lelkünk üdvösségét Isten adja, nem Krisztus. Azt is hirdette, hogy az Úr Jézus Krisztust mindnyájan mesterünknek, mintaképünknek kell tartanunk, mert ő mutatta meg legigazabban: miképpen tisztelheti Istenét a hű keresztény. Ezért az útmutatásért köszönettel és örök hálával tartozunk Jézus Krisztus emlékezetének. E tanításaival azt adta tudtára még mindig habozó felebarátainak: milyen az igaz keresztény és milyen kell, hogy legyen minden ember.

Ez volt Dávid Ferenc munkája.

Az igaznak emlékezete áldott.*

Irta: Ürmösi Károly.

„Az igaznak emlékezete áldott“ — ez ígékben rejlik most a fájdalomnak forrása; ezekben tündöklük a vigasztalásnak fénye is. Oh! világítsd meg lelkünket ígédnek fénysugaraival, Istenünk! Ámen.

„Elvégeztetett“. Ime, ismét elvégeztetett egy élet. S mi itt állunk, Atyánk! a koporsónál, ahol mindennek vége; a koporsónál, amelyben „semmi cselekedet, okoskodás, tudomány és bölcsesség nincsen“. S nemsokára ott fogunk állani annál a tátongó üregnél, amely ismét megnyílt és ismét bezáródik s aztán bezáródva

„ . . . mindent elfed,
Bút, örömet, fényt, szerelmet“.

Bevégződött egy élet. Kialudt a szövétnek, az életnek, a törekvő, a lüktető eleven életnek lobogó fáklyája végső lobbot vetett; s mintha annak kialvása reánk is sötétséget borítana: tétován, gyötrő, tépelődő kérdések hullámverései között hanykódik elménk, hullámai között kérdéseknek, amelyekre mindig — most is — oly nehéz és bizonytalan a felelet. Eddig tart hát minden? Itt a cél és a véghatár? Ezer reményre, száználküli vágyra és óhajra ez a felelet? Sok küzdésnek és nemes törekvésnek ez a jutalma?! . . . Nem, nem óh Atyánk! bár kialszik az életnek szövéténeke, szemünk láttára, annyiszor . . . de, mint millió őrszem az éj sötétjében, világít nekünk a Te ígédnek fénye: „Légy hív mind

* Szentgyeydi és cegei özv. gróf Wass Albertné, szentistváni Kilyén Mária úrnő temetésén, — Kolozsvárt, 1912. január 21-én tartott könyörgés.